

סוגיות ובחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת דמאי

כתב: יואל יעקבי

סיוון תשע"ו | גיליון 8

מעשרין משל ישראל על של גויים ומשל ישראל ומשל ישראל על של כותים ומשל כותים על של כותים.
ר' אליעזר אוסר משל כותים על של כותים (דמאי ה ט)

פירות גוי ופירות כותי

הבדלים בין טבל של גויים לטבל של כותים הם לדעת הרמב"ם מתקופה קדומה שבה כותים נחשבו מעולים מגויים. כיום, אומר הרמב"ם, דינם כגויים גמורים. הכותים, הנוכחים רבות בדברי חז"ל, כמעט ונעלמו בדורות האחרונים. זו הזדמנות ללמוד מעט עליהם.

נציין כמה נקודות עיקריות בדיון ארוך וסבוך זה, שיש לו השלכות כבדות משקל בהלכות גרות: קבלת מצוות חלקית מול קבלת מצוות מלאה, קבלה מיראה בתחילה מול קבלה ממניעים טהורים בהמשך ועוד (ראה דיון על כך במאמרו של הרב צבי ליפשיץ בתחומין כ – תש"ס). יש אומרים שכל המחלוקת היא רק בדור הראשון, האם אז הגרות הייתה תקנית, אולם בדורות שאחר כך הגרות הייתה תקנית לכולי עלמא, ולכן דינם כיהודים.

הרי שומרון

בכל מקרה הרמב"ם בפירוש המשנה לברכות (ח ח), כותב כי גם אם מלכתחילה הגיור היה מחמת יראה, הרי שבהמשך "הם למדו את התורה ופירושה כפשוטה, ומצווה שהחזיקו בה היו מדקדקים בה ומחזיקים בה מאוד. והיו מוחזקים שהם מאמינים הדת, מיחדים ואינם עובדים עבודה זרה. עד שחקרו חכמים אחריהם ומצאום מקדשים את הר גריזים, וכשחקרו על סיבת הדבר מצאו להם באותו הר דמות יונה, ונודע שהם עובדי עבודה זרה, ואז הורידום במעלת גויים גמורים בכל דבריהם". ומסביר הרמב"ם שכל מקום בו נראה שהכותים "מעולים מן הגויים וגרועים מישראל" הוא לפני ה'גילוי' של חכמים אודותם, אך לאחר מכן "הם גרועים מן הגויים מאוד" (אם כי מציין הרב קאפח שבכל מקום הרמב"ם מתייחס אליהם כגויים רגילים לקולא ולחומרא).

יש לציין כי בגמרא בחולין (ו ע"א) מצויין כי היו שתי תקופות של גזרה על הכותים, האחת בימי ר' מאיר, והאחרת, המאוחרת יותר בימי ר' אמי ור' אסי, כאשר זו שהתקבלה הייתה דווקא המאוחרת. יש המשערים כי בתקופת התנאים עדיין היו קשרים הדוקים של היהודים עם הכותים, אולם בתקופת האמוראים הקשרים כבר לא היו הדוקים כל כך ולכן הגזרה התקבלה.

משנתנו, כפי שמסביר הרמב"ם עוסקת בזמן שעדיין היחס לכותים היה טוב יותר, והם נחשבו למעמד ביניים בין ישראל לגויים. לכן ר' אליעזר סובר שפירותיו של כותי – יתכן שהופרשו מהם תרומות ומעשרות ויתכן שלא, כי יש כותים שמפרישים רק כשאוכלים בעצמם, ויש שמפרישים אף אם הם מוכרים לאחרים (רע"ב). דבר זה אפשרי רק לגבי כותי, כי גוי, אף אם הפריש, אין מעשיו נחשבים לכלום (משנה תרומות א א).

פירוש משנה זו מיוסד על שני עקרונות. העיקרון הראשון הוא השאלה (השנויה במחלוקת תנאים) האם גוי שקנה קרקע הפקיע אותה מן המצוות. העובדה שניתן להפריש מפירות גוי על של ישראל וכן להיפך מראה כי מדובר בפירות מאותה דרגת חיוב. לפיכך משנה זו סוברת כדעת ר' מאיר שאין קניין לגוי להפקיע מן המצוות, ולכן תיתכן מציאות שבה פירות גדלו אצל גוי ובכל זאת יהיו חייבים במעשרות. להלכה פוסק הרמב"ם כמשנתנו, שאין קניין לגוי להפקיע מן המצוות (הלכות תרומות א י), אם כי יש בעניין זה חילוקי דינים (שם יא-יד).

עיקרון שני מיוסד על כך שמדרגתם של הכותים גבוהה מזו של גויים. למעשה בגמרא מופיעה מחלוקת תנאים האם הכותים הם 'גרי אריות', כלומר התגיירו רק מחמת יראה מהאריות, או שאף שמלכתחילה הם התגיירו מיראה (מניע בעיית בגרות) הרי שבהמשך הם קיבלו על עצמם גרות תקנית מחדש, ולכן הם נחשבים גרי אמת.

הנטייה הפשוטה היא שמי שפוסק שהכותים הם גרי אמת הרי שדינם הוא כיהודים, ואילו מי שסובר שהם גרי אריות דינם כגויים. אולם, למעשה, העניין אינו כה פשוט.

הלכה

הרמב"ם כותב כי כיום דינם של הכותים כגויים. בפירושו למסכת ברכות (ח ח) הרמב"ם מציין יותר מזה ש"הם גרועים מן הגויים מאוד", למרות שהרב קאפח מעיר כי "בכל מקום משמע מדברי רבינו שהם כגויים לגמרי, בין לקולא בין לחומרא", כך שלגריעות זו אין משמעות הלכתית, והם שווים לגויים לכל דבר. הסיבה להורדה זו היא בגלל שבדקו ומצאו שהסיבה לכך שהם מקדשים את הר גריזים היא בגלל דמות יונה שהייתה שם ושאליה עבדו, מה שלימד שהם בעצם אינם מייחדי ה' אלא עובדי עבודה זרה בשיתוף (עובדים את ה' בשיתוף אל אחר). נראה שהרמב"ם פוסק כך, למרות שמשמע שלא הוכח כי רוב הכותים עובדים עבודה זרה אלא רק מיעוטם, כי הוא פוסק לפחות כאן כר' מאיר שחושש למיעוט. אולם הדבר צריך עוד בירור.

כותים = שומרונים

כבר במקורות חז"ל מוחלף לעיתים הביטוי 'כותים' בביטוי 'שומרונים'. העדה השומרנית, שמנתה בתקופות הרומית והביזנטית מעל מיליון נפש, ושהיוותה בת תחרות רצינית ליהדות, כמעט ונכחדה. מספר אנשי העדה כיום הוא 700-800 נפש בלבד, היושבים בשני ריכוזים: בחולון ובשכם, סמוך למקום הקדוש להם, הר גריזים.

החל מהמקום בו אנו שומעים עליהם לראשונה, בספר מלכים ב' (יז) בו מוזכרת פרשת הגעתם לארץ בידי מלכי אשור והתגיירותם, אנו פוגשים בהם מפעם לפעם במקורותינו. כמה פעמים הכותים נידחו על ידי עם ישראל. הפעם הראשונה הייתה כשלא הניחו להם להשתתף בבניין הבית השני, בגלל שלא סמכו על גרותם או על כנות כוונותיהם. כאשר השומרונים הפריעו בהמשך לבניין הבית על ידי פנייה לשלטונות הפרסים והאשמתם את היהודים בהכנות למרד, נפרדו סופית דרכיהם של היהודים והשומרונים. יוחנן הורקנוס המלך החשמונאי כבש את איזור מגוריהם והחריב את מקדשם, כדי לחזק את מעמדו של המקדש בירושלים. חורבותיו של המקדש השומרני נמצאים עד היום בגן הלאומי שבהר גריזים. הכותים נחשבו כמשני התורה. ר' אשתורי הפרחי כותב שאין פרשה שלא זייפו בה הכותים. שינויים מפורסמים הם ההחלפה של הר עיבל כמקום עליו אמור להיבנות המזבח אחרי הכניסה לארץ בהר גריזים הקדוש לשומרונים.

הר גריזים

יחד עם זאת, השומרונים מאמינים בחמישה חומשי תורה, אך לא בשאר ספרי הנביאים והכתובים. הם, כופרים גם בקבלת התורה שבעל פה שבידינו. בכל זאת אנו מוצאים מושג של 'כותי חבר', שהוא כותי השומר על המצוות עליהם הקפידו הכותים.

הדת השומרנית כיום כוללת ארבעה עיקרים: א. אמונה בא-ל אחד. ב. נביא אחד שלא קם אחר מלבדו – משה רבינו, שהוא גם המשיח שלעתיד לבוא. רוב תפילותיהם ומירותיהם קשורים במשה. ג. תורת משה היא הספר היחיד הקדוש להם. ד. מקום קדוש אחד – הר גריזים. עיקר חמישי נוסף הוא האמונה ב'תהב', משיח בן יוסף. הדבר קשור לעובדה שהם מייחסים עצמם לשבט יוסף.

השומרונים נרדפו בעיקר על ידי הביזנטים, בהם הם מרדו פעמים רבות. בתקופה זו השומרונים הרגו נוצרים רבים, הקימו צבא בין 30,000 חיילים, ואף הקימו מעין מדינה והעמידו בראשם מלך. הביזנטים גברו עליהם, טבחו מהם רבבות, ורבבות אחרים מכרו לעבדים. גם המוסלמים וגם הנוצרים כפו עליהם המרות דת. לכן מספרם הלך והתמעט, ודווקא הקשר עם היהודים שהיחסים עימם הפכו להיות סבירים, הגן עליהם במידת מה. בתקופה הממלוכית (1260-1416) הם שוב נרדפו, ומספרם ירד לאלפיים משפחות.

גם בזמנים הרבה יותר מאוחרים, בתקופת הכיבוש המצרי של ארץ ישראל בידי מוחמד עלי ובנו אברהים פחה (1813-1840), בתקופה שנחשבת על ידי רבים לתחילת העת החדשה בארץ, נרדפו השומרונים שנתפסו על ידי אברהים פחה כעובדי אלילים. מה שהציל אותם באותה תקופה, מלבד שוחד ומתנות, היה אישור שנתן להם הרב אברהם חיים גאגין, הראשון לציון אז, שהשומרונים הם ענף מבני ישראל. בתקופה זו מנו השומרונים 150 נפש בלבד.

לאחר הקמת המדינה יזם חוקר העדות וחבר הכנסת דאז יצחק בן צבי, עוד לפני התמנותו לתפקיד נשיא המדינה השני, בסיוע ראש עיריית חולון חיים קוגל והגוי'נט, את ריכוזם של השומרונים שישבו במישור החוף לעיר חולון, מתוך מטרה להקים שם קהילה גדולה יותר. אחרי מלחמת ששת הימים עברו כעשרים משפחות מהקהילה בשכם לחולון.

הלוח השומרני מונה 354 ימים, ועיבור השנה, כמו קביעת הלוח כולו, נעשית על ידי הכהן הגדול שמפרסם כל חצי שנה לוח. סיבה זו, כמו כללי לוח נוספים שיש אצלנו ונעדרים אצלם (לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח) זמני הפסח אצלם (הם עושים זבח פסח בהר גריזים גם כיום) לא תמיד חופפים לשלנו.

השומרונים אינם מניחים תפילין ואינם מתעטפים בטלית, מלבד הכהן המשמש כחזן. אין להם מזוזות, אולם הם כותבים את עשרת הדיברות על אבן מחוץ לבית. השומרונים רואים את עצמם כיהודים המקוריים, ואת עצמם הם מכנים 'שומרים'. זאת בניגוד למסורת שלנו הרואה בהם גרים (להוציא כמה מבני ישראל ואף כהנים שנתערבו בהם).

מקורות:

אנציקלופדיה תלמודית, ערך כותים; יעקב גלר, השומרונים: מוצאם, מורשתם וחגיגה, דף שבועי אוניברסיטת בר אילן, פרשת ויצא תשס"ב